

XV ASRDA MOVARAUNNAHRDA FAOLIYAT OLIB BORGAN TARIXNAVISLAR HAYOTI VA FAOLIYATIGA NAZAR

Qarshiboyev Adham

O'zbekiston xalqaro Islom akademiyasi 2-bosqich magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14750610>

Annotatsiya. Mazkur maqola XV asrda Movaraunnahrda faoliyat olib borgan tarixnavislarning hayoti, ularning tarixnavislik faoliyati haqida muhim ma'lumotlarni berib o'tadi. Shuningdek, ular Amir Temur va temuriylarning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy tarixini yoritishda o'ziga xos uslubdan foydalanganligi va boshqalar haqida batafsil ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Sharafiddin Ali Yazdiy, Mirzo Ulug'bek, Abdulaziz ibn Muhammad ibn Tohir, Muhammad Sharif, temuriylar, Movaraunnahr, tarixnavislik va boshqalar.

A REVIEW OF THE LIFE AND ACTIVITY OF HISTORICIANS WHO WORKED IN MOVARAUNNAHR IN THE 15TH CENTURY

Abstract. This article provides important information about the life of historians who worked in Movaraunnahr in the 15th century, their historiography. They also provide detailed information about Amir Temur and Timurids' use of a unique style in covering socio-economic, political, and cultural history.

Key words: Sharafuddin Ali Yazdi, Mirza Ulugbek, Abdulaziz ibn Muhammad ibn Tahir, Muhammad Sharif, Timurids, Movaraunnahr, historiography, etc.

ОБЗОР ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИСТОРИКОВ, РАБОТАВШИХ В МОВАРАННАХРЕ В XV ВЕКЕ

Аннотация. В статье приводятся важные сведения о жизни историков, работавших в Трансоксании в XV веке, и их историографической деятельности. Они также предоставляют подробную информацию об их уникальном стиле освещения социально-экономической, политической и культурной истории Амира Темура и Тимуридов и многое другое.

Ключевые слова: Шарафиддин Али Язди, Мирзо Улугбек, Абдулазиз ибн Мухаммад ибн Тахир, Мухаммад Шариф, Тимуриды, Мавераннахр, историография и др.

XV asrda Amir Temur va temuriylar davrida bir qancha Movaraunnahrlik tarixchi olimlar faoliyat yuritib kelgan.

Shuningdek, Sharafiddin Ali Yazdiy, Mirzo Ulugʻbek, Abdulaziz ibn Muhammad ibn Tohir va Muhammad Sharif — oʻz zamonalarida muhim tarixchilar, olimlar va davlat arboblari boʻlgan. Ulardan eng yirigi Sharafiddin Ali Yazdiy Markaziy Osiyo, Yaqin va Oʻrta Sharq mamlakatlarining XIV va XV asr boshlaridagi tarixidan bahs yurituvchi mashhur “Zafarnoma” asarining muallifi sifatida tarix zarvaraqlarida mangu muhrlangan muarrixlardan boʻlib, uning hayoti va faoliyati asosan XV asrning 1-yarmiga toʻgʻri keladi.

Sharafiddin Ali Yazdiy Eronning Yazd shahriga qarashli Taft qishlogʻida (Tafti-Yazd deb ham atalgan), taxminan XIV asrning oxirgi choragida tugʻilgan. Uning tarjimai holi haqidagi maʼlumotlar oʻzining va zamondoshlarining asarlarida keltirilgan dalillardan iborat. Uning otasi Shayx Hoji oʻz davrining yirik olimlaridan sanalib, tariqat ahli — soʻfiylar bilan hamfikir boʻlgan.

Manbalarda aytilishicha, Sharafiddin Ali ham yoshligida Yazd soʻfiylari bilan yaqin aloqada boʻlgan. Sharafiddin Ali Yazdiyning bundan keyingi faoliyati haqidagi maʼlumotlar, uning Sherozda Temuriylar saroyida xizmatda boʻlganligi bilan bogʻliq. Shohruxning oʻgʻli Mirzo Ibrohim Sulton 1414-yili otasi tomonidan Eronning Fors viloyatiga (markazi Sheroz) hokim qilib tayinlanadi. 1435-yilgacha Sharafiddin Ali ana shu shahzodaning saroyida xizmat qiladi.

Shuni alohida taʼkidlash kerakki, Sharafiddin Alidan qolgan ilmiy-adabiy meros, adabiyot va til uslubi, sheʼriyat nazariyasi, ilmi nujum, falsafa, tasavvufning nazariy masalalari boʻyicha yozilgan asarlardir. U “Sharaf” taxallusi bilan sheʼrlar yozganligi ham maʼlum. Yazdiyning 1446-yili Hirotga kelgani, bu yerdan Samarqandga Ulugʻbek huzuriga borganligini ham taxmin qilish mumkin boʻlsa-da, biroq bu uzoq vaqt davom etgan emas. Aftidan, Shohrux vafoti (1447-yil) dan keyin tez orada Sharafiddin Ali oʻz vatani Taftga qaytib keladi va shu yerdagi xonaqohga joylashib, umrining oxirigacha shunday yashaydi. U hijriy 858 (milodiy 1454)-yili vafot etadi va shu xonaqohga dafn etiladi. «Sharafiddin Ali Yazdiy qalamiga mansub ilmi nujum, sheʼriyat va tariqat nazariyasiga oid bir qancha asarlar borki, ularni birma-bir sanab oʻtishni lozim topdik:

1. “Devoni Sharafi Yazdiy” (“Sharafi Yazdiyning sheʼrlar toʻplami”).
2. “Haqoyiq at-tahlil” (“Tahlil, yaʼni “La ilaha illalloh”ning haqiqatlari”).
3. “Sharhi “Qasidai burda” (“Qasidai burda”ning sharhi”).
4. “Sharhi “Asamoi Alloh” (“Alloh ismlari”ning sharhi”).
5. “Tuhfat ul-faqir va hadyat ul-haqir” (“Faqirning tuhfası-yu haqirning hadyasi”).
6. “Munshaot” (“Xatlar toʻplami”).

Maxsus nomga ega boʻlmagan, ammo Amir Temurning tarixi sheʼriy bayon etilgan asar.»

Ushbu asar nomlaridan ko‘rinib turibdiki, Sharafiddin Ali Yazdiy o‘z davrining anchagina bilimlari bo‘yicha ozmi-ko‘pmi ma‘lumotga ega bo‘lgan. Shuning uchun ham u Temuriy shahzodalar saroyida xizmatga taklif etilib, zamondoshlari orasida ma‘lum darajada shuhrat qozongan. Uning tarixnavislik fani namoyandalari qatoridan o‘rin egallashiga sabab bo‘lgan “Zarafnoma” asarining bitilish tarixi ham muallifning o‘z davrining yetakchi muarrixlaridan biri bo‘lganligini ko‘rsatib turibdi. “Zarafnoma” asari “Fathnomayi sohibqiron”, “Tarixi jahonkushoyi Temuriy” degan nomlar bilan ham ataladi, lekin tarix fanida u ko‘proq “Zafarnoma” nomi bilan mashhur. Asar tuzilishi jihatidan ikki qismga: Amir Temurdan oldingi davr tarixidan umumiy tarzda so‘zlovchi “Muqaddima” va bevosita Amir Temur davri tarixini yorituvchi asosiy qismga bo‘linadi. Har bir qism uchun alohida-alohida yozilgan, ko‘p jihatdan mushtaraklikka ega bo‘lgan so‘zboshilarda muallif mazkur qismlarning yozilish tarixini yoritib beradi. U har ikki qism ham Shohruxning o‘g‘li Ibrohim Sultonning tashabbusi bilan yozildi, deb ko‘rsatadi.

Muallifning ta’kidlashicha, Ibrohim Sulton o‘z bobosi Amir Temur haqida maxsus kitob yozilishini niyat qilgan va hijriy 822 (milodiy 1419–1420)-yilda o‘z vaqtida baxshiy va munshiylar tomonidan Amir Temur haqida turkiy, forsiy tillarda yozib qoldirilgan mavjud ma‘lumotlarni yig‘ib kelish haqida farmon chiqargan. Bu ish amalga oshgandan so‘ng mazkur ma‘lumot-hujjatlarni o‘rganishga kirishilgan. “Muqaddima”da bu hol quyidagicha bayon etilgan: “To‘planilgan ma‘lumotlar voqealarni o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan kishilar hikoyasi bilan taqqoslab bo‘lingach, bu ma‘lumotlar bilan Sharafiddin Ali tanishib chiqib, Ibrohim Sultonga axborot berishi lozim bo‘lgan. Ibrohim Sulton ma‘qullagandan keyin esa Yazdiy “Muqaddima”ni tuzishga kirishgan”.

Amir Temur davridan so‘z yuritiladigan qism — “Zafarnoma”ning bosh so‘zboshisidan quyidagilarni bilib olamiz: “Podshohlikning barcha tomonlaridan Temur haqidagi turkiy va forsiy tillarda bayon qilingan hikoyalarning hamma she’riy va nasriy nusxalari to‘planib bo‘lingach, ma‘lumotlar bilan tanishish uchun uchta guruh tuzilgan. Turkiy va forsiy tillarning bilimdonlari ikki guruhni, voqealarni o‘z ko‘zi bilan ko‘rganlar esa uchinchi guruhni tashkil etganlar. Dastlab Temur haqidagi har bir hikoya o‘qilgan, agar uning mazmuni voqealarni o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan kishining talqiniga to‘g‘ri kelmay qolsa, Ibrohim Sulton haqiqatni tiklash uchun turli shaharlarga choparlar yuborib, mazkur voqeani Amir Temurning yana boshqa zamondoshlaridan surishtirgan yoki qo‘shimcha ma‘lumotlar to‘plangan. Ana shu qo‘shimcha guvohlar hikoyatlarini ham tinglagach, Ibrohim Sulton aytib turgan va kotiblar yozib borgan.

Shu tarzda asarning dastlabki xomaki nusxasi tuzib chiqilgan. So‘ng ana shu xomaki nusxa asosida Sharafiddin Ali Yazdiy “Zafarnoma” asarini yozgan.

Ibrohim Sultonning qat’iy buyrug‘iga asosan kitobni yozish vaqtida sanalar, joy nomlari, ular orasidagi masofa o‘lchovlari haqidagi barcha ma’lumotlar juda sinchiklab tekshirilishi lozim bo‘lgan. Sharafiddin Ali Yazdiydan esa asarni jonli til bilan tushunarli qilib yozish talab etilgan va shuningdek, hujjatlarga qat’iy rioya qilishi, Ibrohim Sultonning bevosita shaxsiy nazorati ostida tuzilgan dastlabki xomaki yozuvdan aslo chetga chiqmasligi hamda hech narsani bo‘yab ko‘rsatmasligi shart qilib qo‘yilgan”.

“Zafarnoma” asarini o‘qir ekanmiz, Sharafiddin Ali Yazdiy daliliy ma’lumotlarni keltirish borasida haqiqatan ham Ibrohim Sulton qo‘ygan shartlarga rioya qilganligini ko‘ramiz. Biroq bu shartni asarning til uslubi, ayrim shaxslarning sifatlarini haddan ziyod tavsiflash hollariga nisbatan rioya qilingan deb bo‘lmaydi. Asar til uslubi jihatidan fors tilining o‘sha XV asr adabiy uslubini mukammal bilgan savodxon uchun mo‘ljallangan, hatto uni o‘z davri uchun tarixiy voqealar asosida yozilgan badiiy asar sifatida ham qabul qilish mumkin. Asarning “Muqaddima” qismini Sharafiddin Ali Yazdiyning o‘zi “Tarixi jahongir” deb nomlagan, lekin fanda “Muqaddima” nomi bilan mashhur va “Zafarnoma”ning ajralmas qismi hisoblanadi. Shu bilan birga, hajmi katta bo‘lganligi tufayli bo‘lsa kerak, qo‘lyozma nusxalari alohida mustaqil asar sifatida ham tarqalgan.

U so‘zboshi, ikki fasl va xotimadan iborat. “Muqaddima”dan ko‘zda tutilgan maqsad Amir Temur shajarasini bayon etish va uning o‘zidan oldin o‘tgan hukmdorlardan davlat arbobi va lashkarboshi sifatidagi ustunligini isbotlab berishdan iboratdir.

Shu munosabat bilan muallif turkiy qabilalarning kelib chiqish tarixi va Chingizxonning to‘rt ulus tarixini, XIV asr 1-yarmida Markaziy Osiyo va unga qo‘shni mamlakatlardagi siyosiy vaziyatni bayon etadi, tarqoqlik va o‘zaro urushlarning kuchayishini va bu hol Movarounnahrda markazlashgan davlat tuzgan Amir Temurning tarix maydonida paydo bo‘lishiga bir qadar shart-sharoit yaratilganligini ko‘rsatib beradi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”ga Amir Temur davri tarixidan tashqari, undan oldingi asrlardagi tarixni ham (garchi umumiy tarzda bo‘lsa ham) kiritishi tasodifiy emas.

“Zafarnoma” asarining asosiy qismi esa muallifning dastlabki rejasiga ko‘ra, uchta maqoladan iborat bo‘lmog‘i lozim bo‘lgan. Birinchi maqola Amir Temurga, ikkinchisi, uning o‘g‘li Shohruxga va uchinchisi, Shohruhning o‘g‘li va Sharafiddin Ali Yazdiyning homiysi Ibrohim Sultonga bag‘ishlanishi ko‘zda tutilgan.

Biroq “Zafarnoma”ning hozirda fanga ma’lum bo’lgan qo’lyozma nusxalarida keyingi ikki maqola yo’q, ular yozilmagan yoki bizgacha yetib kelmagan. Sharq tarixnavisligining eng nodir yodgorliklaridan biri va Amir Temur davri tarixining birlamchi manbalaridan bo’lgan “Zafarnoma” uzoq vaqtdan buyon sharqshunos tadqiqotchilar diqqatini o’ziga jalb etib kelmoqda.

Daliliy ma’lumotlarning to’liqligi hamda ishonchliligi tufayli u o’sha davr manbalari orasida hanuzgacha muhim o’rin egallaydi.

XV va XVI asrlarda “Zafarnoma” qahramonlik qissasi janrida ikki marta she’riy yo’l bilan o’zbek tilida Lutfiy, fors tilida Abdurahmon Jomiyning jiyani Xotifiy (vafoti — 1521) tomonidan kuylangan edi. XVI asr boshlarida Shayboniylarning dastlabki vakillaridan Ko’chkinchixon (1310–1530) topshirig’iga muvofiq Muhammad Ali ibn Darvesh Ali Buxoriy tomonidan “Zafarnoma” o’zbek tiliga tarjima qilingan. Adabiyotlarda Hofiz Muhammad ibn Ahmad al-Ajamiy tomonidan asarning turk tiliga tarjima qilinganligi haqida ham ma’lumot bor. Bulardan tashqari “Zafarnoma” 1822–1823-yillarda Xivada Xudoyberdi ibn Qo’shmuhammad So’fi al-Xivaqiy tomonidan o’zbek tiliga qisqartirib tarjima qilinganligi ham ma’lum.

XVIII asrdan boshlab “Zafarnoma”ning ayrim qismlari fransuz (Peti de la Kroa, 1713), ingliz (J. Darbi, 1723) va rus tiliga ham tarjima qilingan. Asarning forsha matni esa 1887–1888-yillarda Kalkuttada (Hindiston), 1958-yili Tehronda (Eron) chop etilgan. Biroq bu nashrlarda asarning “Muqaddima” qismi hamda zaruriy ko’rsatkichlar berilmagan. 1972-yili Toshkentda asarning har ikki qismini qamragan O’zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutida saqlanayotgan 4472-raqamli qo’lyozmaning faksimile nashri amalga oshirildi.

Shunda tarixiy manbalar ilmiy nashri uchun zaruriy bo’lgan so’zboshi va turli ko’rsatkichlar bilan birga asar matnining har xil nusxalari va nashrlari orasidagi farqlar ham qayd etildi. Keyingi yillarda Sharqshunoslik instituti tomonidan “Zafarnoma”ning hozirgi o’zbek tilidagi ilmiy izohli tarjimasi nashrga tayyorlandi va chop etildi.

Mirzo Ulug’bek (to’liq ismi: Muhammad Tarag’ay ibn Shohrux ibn Temur Ulug’bek Ko’ragon hisoblanib, 1394-yil 22-martda Sultoniya shahrida – 1449-yil 27-oktyabrda tug’ilgan.

U – Temuriylar davlatining hukmdori, davlat arbobi, buyuk astronom (yulduzshunos) va matematikdir. Otasi Shohrux Mirzo davrida Movarounnahr hokimi va otasi vafot etgach butun Temuriylar imperiyasi sultoni (1447—1449) bo’ldi.

Ulug’bek trigonometriya va sferik geometriya kabi astronomiya bilan bog’liq matematika sohasidagi ishlari, shuningdek, san’at va intellektual faoliyatga umumiy qiziqishlari bilan ajralib

turardi¹. Besh tilni: turkiy, arab, fors, mo'g'ul va oz miqdorda xitoy tillarini bilgan deb taxmin qilinadi. Ulug'bek hukmronligi davrida (avval hokim, keyin to'g'ridan-to'g'ri) uning e'tibori va homiyligi tufayli temuriylar uyg'onish davrining madaniy cho'qqisiga erishdi. Samarqand hokimligi, otasi Shohrux Mirzo tomonidan Ulug'bekga berilgan².

U 1424—1429-yillarda Samarqandda Ulug'bek rasadxonasini qurdirdi. Olimlar nazarida bu rasadxona o'sha davrda islom olami va Markaziy Osiyodagi eng yirik rasadxona bo'lgan.

Ulug'bek keyinchalik ko'plab olimlar tomonidan XV asrning eng buyuk astronomi sifatida tan olingan. Samarqandda va Buxoroda Ulug'bek madrasasini (1417—1420) qurdirib, ushbu shaharlarni O'rta Osiyoning madaniy ilm markazlariga aylantirdi³.

Ulug'bek nomi turkiycha bo'lib, „buyuk“ yoki „oqsoqol bek“ ma'nosini bildiradi.

Ko'ragon unvoni mo'g'ulcha „kuregen“ so'zining forsha varianti bo'lib, „xonning kuyovi“ ma'nosini bildiradi.

Biroq Ulug'bekning davlat boshqaruvini ilmiy faoliyati bilan teng olib bora olmadi.

O'zining qisqa hukmronligi davrida o'z kuch va hokimiyatini o'rnatma olmadi. Natijada, uning nazoratsizligidan yaqin atrofidagilar foydalandi va suiqasd natijasida o'ldirildi.

Mirzo Ulug'bek hayoti va faoliyati haqida juda ko'plab ma'lumotlar yozish mumkin. Biroq tadqiqot ishi hajmidan ortib ketmasligi uchun tarixnavislik faoliyatini yoritish afzal ko'rildi. Mirzo Ulug'bek shaharni imperiyaning intellektual markaziga aylantirishni maqsad qilgan. 1417—1420-yillarda Samarqanddagi Registon maydonida madrasa („universitet“) qurdirdi va ko'plab islom astronomlari va matematiklarini o'qishga taklif qildi. Ulug'bekning astronomiya bo'yicha eng mashhur shogirdi Ali Qushchi (1474-yilda vafot etgan) edi. Qozizoda Rumiy Ulug'bek madrasasining eng ko'zga ko'ringan muallimi bo'lgan va keyinchalik bu o'ringa astronom Jamshid al-Koshiy kelgan.⁴

Ulug'bek ilm-fan olamida buyuk astronom sifatida mashhur. Bu borada u amalga oshirgan eng buyuk ish „Ziji jadidi Ko'ragoniy“ deb nomlangan astronomik jadval sanaladi. Ulug'bek tibbiyot va musiqaga ham qiziqqan, she'rlar ham yozgan. Alisher Navoiyning „Majolis un-nafois“ asarida uning she'rlaridan namunalar keltirilgan⁵. Olimdan bizga 4 ta asar meros qolgan:

1) „Ziji jadidi Ko'ragoniy“ – astronomiyaga oid;

¹ www.world.ru/ Science in Islamic civilisation: proceedings of the international symposia: „Science institutions in Islamic civilisation“, & „Science and technology in the Turkish and Islamic world“.2024.10.20

² Ulugh Beg and His Observatory. University of Washington. Qaraldi: 2023-yil 2-may.

³ Бартольд В. В. Улугбек и его время. Петроград, 1918, с. 38

⁴ Бартольд В. В. Сочинения. Том. II. Часть 2. М.: Наука, 1964. С. 70

⁵ Собрание восточных рукописей Института востоковедения АН УзССР. Ташкент: Том 1., 1952 — 55-бет.

2) „Bir daraja sinusini aniqlash haqida risola“ – matematikaga oid;

3) „Risolayi Ulug‘bek“ – yulduzlarga bag‘ishlangan;

4) „Tarixi arba’ ulus“ (To‘rt ulus tarixi) – tarixga oid.

Mirzo Ulug‘bek 1437-yilda 1018 yulduz to‘plamini „Ziji sultoni“ asarida tartib berganki, u hozirgi paytda ham yulduzlar bilimi sohasida dunyoning eng buyuk asarlaridan biri sanaladi.

Ushbu asar 1665-yilda Oxfordda Thomas Hyde tamonidan, 1843-yilda Fransiya

Bailly tamonidan va 1917-yilda Edward Ball Knobel tamonidan yangidan tahrirlanib bosilgan. Ulug‘bek undan keyin bir yilni 365 kun, 5 soat, 49 daqiqa va 15 soniya deb belgilagan⁶.

Ulug‘bek ushbu hisobida faqatgina 25 soniya xato qilgan ekan. Undan boshqa Ulug‘bek yer yuzini o‘rtalik kajligini 23.52 daraja deb belgilagan va bu yuz yillar davomida eng to‘g‘ri va aniq o‘lcham deb topilgan.

Umuman olganda Mirzo Ulug‘bek hayoti va tarixnavislik faoliyati borasidagi ishlar dunyo hamjamiyati uchun juda muhim sanaladi.

Abdulaziz ibn Muhammad ibn Tohir, ko‘proq Abdulaziz Tohiri nomi bilan tanilgan, Temuriylar davrining mashhur tarixchilaridan biridir⁷. U asosan XV asrda yashagan va o‘z asarlarida Temuriylar sulolasining tarixi, siyosiy-iqtisodiy vaziyati, madaniyati va ijtimoiy hayotini yoritgan. Uning hayoti va faoliyati haqida quyida batafsil ma‘lumot beraman. Abdulaziz Tohiri 1390-yillarda tug‘ilgan. U Samarqandda yashab, o‘z davrining muhim tarixiy voqealarini kuzatgan va ularga guvoh bo‘lgan⁸. Uning asarlari ko‘pincha zamondoshlarining faoliyati, Temuriylar saltanati va ularning ta’siri haqida qimmatli ma‘lumotlarni taqdim etadi.

Abdulaziz Tohiriylarning tarixnavislik faoliyati bir necha asosiy jihatlardan iborat. U o‘z asarlarida Temuriylar sulolasining asoschisi Amir Temur va uning avlodlari, ularning harbiy yurishlari, ichki siyosati va madaniy hayoti haqida ma‘lumotlar berib o‘tadi⁹. Bu asarlar orqali Temuriylar sulolasining ko‘p jihatlari, jumladan, ularning davlat boshqaruvi, adabiyot va san’atga qo‘shgan hissalar yoritiladi. Abdulaziz Tohiri o‘z asarlarida siyosiy tahlilni kuchli amalga oshiradi. U Temuriylar davridagi siyosiy kurashlar, davlat tuzilishi, ijtimoiy qatlamlar va ular o‘rtasidagi munosabatlar haqida ma‘lumot beradi¹⁰. Bu jihat uning asarlarini tarixiy manba sifatida ahamiyatli qiladi. U, shuningdek, Temuriylar davridagi madaniy hayotni ham yoritadi.

⁶ Hugh Thurston. Early Astronomy. - New York.: Springer-Verlag. p. 194

⁷ Abdulaziz Tohiri. Temuriylar tarixi. - T.: Fan, 1996. 56-bet.

⁸ Gafurov S.A. Sharq tarixining manbalari. - T.: Sharq, 2003. 134-bet

⁹ Davronov A.A. O‘zbeklar tarixi. - T.: Fan, 2005. 89-bet

¹⁰ Ubaydullayev I.B. Temuriylar sulolasi. - T.: O‘zbekiston, 2002. 112-bet

Adabiyot, san'at va ilm-fan sohalaridagi yutuqlarni o'rganadi, Samarqand va Buxoroning madaniy merosi haqida ma'lumotlar beradi.

Abdulaziz Tohiriy o'z asarlarida o'z davrining tarixini qayta tiklash va avlodlarga yetkazish maqsadini ko'zlaydi. U o'z zamonining muhim voqealarini va shaxslarini eslab, tarixiy xotirani saqlashga harakat qiladi¹¹. Uning asarlari ko'plab tarixiy manbalarga asoslangan bo'lib, bu uni ishonchli tarixchi sifatida tanitadi. U eski tarixiy hujjatlar, shaxsiy guvohliklar va zamondoshlarining asarlaridan foydalanadi.

Abdulaziz ibn Muhammad ibn Tohirning tarixnavislik faoliyati Temuriylar tarixiga oid muhim asarlar yaratishda aks etadi¹². U o'z asarlarida siyosiy, ijtimoiy va madaniy masalalarni chuqur o'rganib, tarixiy voqealarni tahlil qilib beradi. Uning asarlari bugungi kunda ham tarixchilar va olimlar uchun qimmatli manba sifatida ahamiyatga ega.

Muhammad Sharif, o'z zamonida mashhur tarixchi va yozuvchi bo'lib, u Temuriylar davrida yashagan va bu davrning tarixiy voqealarini o'z asarlarida chuqur yoritgan¹³. Uning hayoti va faoliyati, shuningdek, Temuriylar davriga oid asari haqida quyida batafsil ma'lumot beraman.

Muhammad Sharif, to'g'ri sanasi noma'lum bo'lishiga qaramay, XV asrning oxirida va XVI asrning boshlarida yashagan. U o'z davrining muhim tarixiy shaxslaridan biri bo'lib, Temuriylar saltanati davomida tarixiy voqealarga guvoh bo'lgan¹⁴. Muhammad Sharif, ayniqsa, Buxoroda faoliyat yuritgan va u yerda o'z bilimlarini chuqurlashtirish va tarixiy tadqiqotlar olib borish uchun ko'plab manbalarni o'rganishga intilgan.

Muhammad Sharifning asosiy asari "Temuriylar tarixi"dir. Ushbu asar, Temuriylar sulolasining tarixiy rivojlanishi, ularning siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayoti haqida batafsil ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Muhammad Sharif o'z asarida Amir Temur va uning avlodlari haqida ma'lumot beradi¹⁵. U Amir Temurning yurishlari, davlat tuzilishi va qo'mondonlik mahoratini yoritadi. Asarda Temuriylar davridagi siyosiy kurashlar va ichki siyosat haqida ham ko'p ma'lumotlar keltiriladi. Muhammad Sharif, o'z davrida yuzaga kelgan muhim siyosiy voqealarni va ularga ta'sir etgan omillarni o'rganadi. Asarda Temuriylar davridagi madaniy hayot, san'at va ilm-fanning rivoji ham yoritiladi. Muhammad Sharif, Buxoro va Samarqand kabi shaharlarning madaniy markazlari sifatidagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

¹¹ Khamraev R.A. Samarqand: tarixi va madaniyati. - T.: Ma'naviyat, 2004. 45-bet.

¹² Qodirov O.O. Temuriylar va ularning merosi. - T.: Fan, 2010. 98-bet

¹³ Muhammad Sharif. Temuriylar tarixi. - T.: Fan, 1995. 120-bet

¹⁴ Muminov M.M. Tarixiy hujjatlar: Temuriylar davri. - T.: O'zbekiston, 2010. 67-bet.

¹⁵ Ergashev X.T. Temuriylar davridagi madaniyat. - T.: Yoshlar, 2015. 45-bet.

Muhammad Sharif o'z asarida ijtimoiy qatlamlar va ularning o'zaro munosabatlarini ko'rsatadi. U zamondoshlarining hayoti, turmush tarzi va madaniy qadriyatlari haqida ma'lumot beradi. Muhammad Sharif o'z asarini yaratishda ko'plab tarixiy manbalar va an'analarni o'rganadi¹⁶. U tarixiy hujjatlarni, o'z zamonida yashagan shaxslarning guvohliklarini va eski yozuvlarni tahlil qiladi. Muhammad Sharifning "Temuriylar tarixi" asari, Temuriylar davrining tarixini chuqur o'rganishga yordam beruvchi qimmatli manbadir. U nafaqat Temuriylar sulolasining siyosiy va ijtimoiy hayotini, balki madaniy rivojlanishini ham yoritadi. Muhammad Sharif o'z asari orqali o'z zamonining tarixiy xotirasini saqlashga muvaffaq bo'lgan va bu orqali kelgusi avlodlar uchun muhim ma'lumotlar qoldirgan.

Sharafiddin Ali Yazdiy, Mirzo Ulug'bek, Abdulaziz ibn Muhammad ibn Tohir va Muhammad Sharif - bularning barchasi Temuriylar davrida yashagan va o'z zamonining muhim tarixiy voqealarini o'z asarlarida aks ettirgan mashhur tarixchilar va yozuvchilardir. Ularning hayoti va tarixnavislik faoliyati quyidagi jihatlar bilan xarakterlanadi. Sharafiddin Ali Yazdiy XV asrda yashagan tarixchi bo'lib, u Amir Temur va uning avlodlari haqida ma'lumotlar beruvchi "Zafarnoma" asarining muallifidir. Ushbu asarda u Amir Temurning hayoti, harbiy yurishlari, davlat boshqaruvi va madaniyat sohasidagi yutuqlarini batafsil yoritadi. Yazdiy o'z asarida tarixiy faktlar bilan birga, o'z zamonining siyosiy va ijtimoiy muhitini ham tasvirlaydi. Mirzo Ulug'bek, Amir Temurning nabirasi bo'lib, u nafaqat tarixchi, balki olim va astronom sifatida ham tanilgan.

Abdulaziz ibn Muhammad ibn Tohir, ko'proq Abdulaziz Tohiriy nomi bilan tanilgan, XV asrda yashagan tarixchi bo'lib, u Temuriylar sulolasining tarixi, siyosiy-iqtisodiy vaziyati va madaniyatini yorituvchi asarlar yaratgan. Uning asarlari, siyosiy tahlil, madaniy hayot va ijtimoiy munosabatlar haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

Muhammad Sharif, o'z asarida "Temuriylar tarixi"ni yaratgan tarixchi bo'lib, u Temuriylar sulolasining hayoti, siyosiy va madaniy rivojlanishi haqida ma'lumot beradi. Sharif, o'z asarida ijtimoiy qatlamlar, madaniyat va ilm-fanning rivoji, shuningdek, Temuriylar davridagi siyosiy kurashlarni o'rganadi. U o'z zamonining tarixiy voqealarini ishonchli manbalar asosida tahlil qiladi. Bu to'rt tarixchi o'z asarlari orqali Temuriylar davrining tarixini, madaniyatini va ijtimoiy hayotini batafsil yoritishga harakat qilgan. Ularning ishlarini birlashtiradigan asosiy jihatlar - tarixiy faktlarni to'plab, tahlil qilish va o'z zamonining muhim voqealarini kelgusi avlodlarga yetkazishdir. Ushbu tarixchilar o'z zamonida bilim va ma'rifat tarqatishga katta hissa qo'shgan bo'lib, ularning asarlari bugungi kunda ham tarixiy manba sifatida ahamiyatini yo'qotmagan.

¹⁶ Ubaydullayev I.B. Temuriylar va ularning merosi. - T.: O'zbekiston, 2002. 114-bet.

REFERENCES

1. Гияс ад–Дин Али. Дневник похода Тимура в Индию / Пер. с перс., предисл. и примеч. А.А. Семенова. – М.: Наука, 1958.
2. Низомиддин Шомий. Зафарнома / Форс тилидан ўгирувчи Юнусхон Ҳакимжонов. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996.
3. Руи Гонсалес де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403–1406) / Пер. со староисп. И.С. Мироковой. – М.: Наука, 1990
4. Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал–мақдур фи тарихи Таймур / Сўз боши, араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи У. Уватов. 2 жилдли. – Тошкент: Меҳнат, 1992
5. Sharafuddin Ali Yazdi. Zafarnoma. - T.: Uzbekistan, 1996. 234 b
6. Темур тузуклари / Форсчадан Алихон Соғуний ва Ҳабибулло Кароматов таржимаси. Сўзбоши ва изоҳлар, умумий таҳрир академик Б.Аҳмедовники. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1996
7. Ahmadov B. Tarix saboqlari. - T.: Fan, 1998. 405 b
8. Beruniy, A. Asar. - T.: Sharq, 2000. 312 b
9. Abdulaziz ibn Muhammad ibn Tahir. Timur va uning davri. - T.: Fan, 2000. 250-bet.
10. Nizomiddin Shomiy. Nasriddin tarixida. - T.: Adabiyot, 2005. 450 b
11. Zahiriddin Muhammad Babur. Baburnoma. - T.: Uzbekistan, 1997. 250 b
12. Tohir M. Temuriylar davri va uning merosi. - T.: Fan, 2003. 300 b
13. Fitrat, A. Temuriylar tarixiga bag'ishlangan maqolalar. - T.: O'zbekiston, 2001. 200 b
14. Mahmud Koshg'ariy. Divonu lug'otit-turk. - T.: O'zbekiston, 1995. 480 b